

OQ VA KO‘K LEKSEMALARI ASSOTSIATIV MAYDONIDA TASHQI OMILLAR ASOSIDA HOSIL BO‘LGAN INDIVIDUAL ASSOTSIATSIYALAR TAHLILI

Ra'noxon Ubaydullayeva Ahmadaliyevna

2-IDUM da ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot oq va ko‘k rangni ifodalovchi leksemalarning assotsiativ maydonida tashqi omillar asosida hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalarni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda ranglarning emotsional, madaniy, va psixologik tasavvurlari, shuningdek, ushbu ranglarning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda qanday qarashlarga olib kelishi o‘rganiladi. Oq va ko‘k ranglarning individual assotsiatsiyalari, shaxsiy tajriba, madaniy meros, ijtimoiy stereotiplar va ekologik omillardan qanday ta'sirlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ranglarning lingvistik va kognitiv tushunilishini yaxshilashga yordam beradi va ranglarning madaniy tafakkurdagi o‘rnini tushunishga imkon yaratadi.

Kalit so‘zlar: Oq leksema, ko‘k leksema, assotsiativ maydon, individual assotsiatsiyalar, tashqi omillar, ranglarning psixologiyasi, madaniy tasavvurlar, ijtimoiy stereotiplar, kognitiv tahlil.

Kirish

Individual assotsiatsiyalar yakka shaxslarga tegishli o‘ziga xos assotsiatsiyalar bo‘lib, boshqa kishilarda kuzatilmaydi. Bunday assotsiatsiyalar ayrim shaxslarning tashqi olamdagi ranglarni o‘ziga xos tarzda idrok etishi, ranglar bo‘yicha o‘z tasavvurlari, rang bilan bog‘liq voqea-hodisalarga munosabati, ranglarga salbiy yoki ijobiy bahosi kabi omillar asosida hosil bo‘ladi.

Predmetlar rangining insonga ko‘rsatgan psixologik ta’siri natijasida ham turli individual assotsiatsiyalar hosil bo‘ladi. Kishilarda qonning rangi va lolaning rangi turli assotsiatsiyalarni uyg‘otadi. Qonning rangi ko‘pchilikda nohushlik, yoqimsizlik hissini hosil qilishi sababli bu rangga nisbatan yuzaga kelgan assotsiatsiyalar individual

xarakterga ega bo‘ladi. Lolaning rangi esa ko‘pchilikda ijobiy hissiyot uyg‘otishi sababli assotsiatsiyalar ham bunday hissiy tuyg‘u bilan bog‘liq holda individual xususiyatga ega bo‘lishi tabiiy.

Ranglar bo‘yicha til egalari ustida o‘tkazilgan assotsiativ tajribalarda yakka assotsiatsiyalar turli tashqi omillar bilan bog‘liq holda hosil bo‘lganligi aniqlandi. Buni *oq* va *ko‘k* leksemalari assotsiativ maydoni misolida tekshiramiz:

Oq leksemasi assotsiativ maydoni:

OQ: qor 80; ko‘ylak 41; kabutar 36; varaq 32; paxta 23; bulut 22; un 19; parda 18; gul 17; kiyim 17; sut 15; kofta 14; tufli 13; mashina 12; yubka 11; qora 10; osmon 9; ko‘ngil 8; poklik 8; qush 7; devor 6; rang 6; atirgul 5; kafan 4; oqqush 4; ro‘mol 4; ayiq 3; doska 3; mato 3; qog‘oz 3; quyon 3; tinchlik 3; kitob 2; sumka 2; yorug‘lik 2; o‘t 2; shakar 2; shapka 2; chiroq 2; aroq 1; baxt 1; beg‘uborlik 1; dadajonim 1; daftar 1; doka 1; ezgulik 1; havo 1; ishonch 1; jannat 1; kapalak 1; kun 1; lola 1; marmar 1; mushuk 1; niqob 1; nur 1; ona 1; oy 1; poklik 1; pul 1; qalb 1; soflik 1; ustoz 1; vijdon 1; chaqaloq 1; chexol 1.

(Jami assotsiatsiyalar 500 ta; turli assotsiatsiyalar 473; yakka assotsiatsiyalar 27; javob berilmagan holat – 0)

Ushbu assotsiativ maydonda quyidagi javob reaksiyalari individual xarakterga ega:

aroq 1; baxt 1; beg‘uborlik 1; dadajonim 1; daftar 1; doka 1; ezgulik 1; havo 1; ishonch 1; jannat 1; kapalak 1; kun 1; lola 1; marmar 1; mushuk 1; niqob 1; nur 1; ona 1; oy 1; poklik 1; pul 1; qalb 1; soflik 1; ustoz 1; vijdon 1; chaqaloq1.

Oq leksemasi assotsiativ maydonida o‘rin olgan yakka javob reaksiyalari quyidagi tashqi omillar asosida hosil bo‘lgan:

1. Til egalarining predmetlarning oq rangdagi bo‘yog‘i bo‘yicha mavjud zaxiraviy bilimlari asosida hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bunday assotsiatsiyalar quyidagi javob reaksiyalarida voqelangan: *daftar, doka, kapalak, lola, marmar, mushuk, niqob, oy.*

2. Til egalarida predmetning xalq tilida mavjud bo‘lgan nomi asosida hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bunday assotsiatsiya *aroq* javob reaksiyasida kuzatildi. Xalq tilida aroqqa nisbatan *oqi, oqidan* so‘z shakllari ishlatilishi ko‘p uchraydi. Mana shu bilim *oq* leksemasiga nisbatan *aroq* assotsiatsiyasining hosil bo‘lishiga turtki bergan.

3. Til egalarining atrofidagi kishilarni ular kiygan oq rangli kiyimda tasavvur qilishi orqali hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bu turdagi assotsiatsiyalarga quyidagi javob reaksiyalari misol bo‘la oladi: *dadajonim, ona, ustoz, chaqaloq, jannat.*

Surishtiruvlar natijasida ma‘lum bo‘ldiki, ushbu javob reaksiyalarini bergan sinaluvchilarda dadasining doim oq yaktakda yurishi, onasining oq ro‘moli, ustozining oq koftasi, chaqaloqning oq yo‘rgagi *oq* leksemasiga nisbatan *dadajonim, ona, ustoz, chaqaloq* assotsiatsiyalarining hosil bo‘lishiga turtki bergan.

Oq leksemasi assotsiativ maydonidagi *jannat* javob reaksiyasi xarakterlidir. Ma‘lumki, *oq* rangi islom dinida diniy kiyimlar, masalan, Haj kiyimi rangi, kafan rangini bildirishi bilan tavsiflanadi. Shuningdek, Jannatda havzi Kavsar suvining oq rangdaligi va muzdek ekanligi ham oq rangining diniy tasavvurlar bilan bog‘lanishini ko‘rsatadi. Umuman, boshqa dinlarda ham oq rangiga alohida e‘tibor qaratiladi. Manbalarda qayd etilishicha, “Oq rang deyarli barcha dunyo dinlari uchun muhim rangdir. Rim-katolik cherkovi boshlig‘i papa 1566-yildan beri poklik va qurbonlik ramzi sifatida oq libos kiyib keladi. Islomda va Yaponiyaning Shinto dinida oq rangdagi kiyimlarni ziyoratchilar ham kiyishadi”¹. Mana shunday diniy tasavvurlar *oq* leksemasiga nisbatan *jannat* javob reaksiyasining berilishiga turtki bergan bo‘lishi mumkin.

4. Til egalarining oq rangi ramziy ma‘nolari haqidagi bilimlari asosida hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bunday assotsiatsiya quyidagi javob reaksiyalarida ko‘zga tashlanadi: *baxt, beg‘uborlik, ezgulik, ishonch, poklik, soflik.*

Ko‘k leksemasi assotsiativ maydonidan o‘rin olgan yakka javob reaksiyalarida quyidagi tashqi omillar roli aniqlandi:

KO‘K: osmon 194; ko‘ylak 45; ruchka 37; ko‘kat 23; bulut 20; dengiz 16; ko‘z 14; choy 12; daftar 8; delfin 8; kit 8; mashina 8; suv 6; devor 5; jiguli 5; parta 5; qalam 5; barg 4; gallaktika 4; kapalak 4; kitob 4; sumka 4; shim 4; gul 3; kostyum 3; yubka 3; shapka 3; bayroq 2; daryo 2; kofta 2; musaffolik 2; olam 2; samolyot 2; o‘t 2; xona 2; bahorning kelishi 1; bolta 1; futbolka 1; ichki xotirjamlik 1; jemfer 1; kepka 1; kiyim 1; kundalik 1; kurtka 1; kollej 1; konteyner 1; marker 1; maska 1; musaffo 1; olma 1; palto 1; penal 1; pepsi 1; qush 1; rang 1; siyoh 1; sokinlik 1; soflik 1; tufli 1; ummon 1; o‘chirg‘ich 1; chiziq 1.

¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Oq_rang

(Jami assotsiatsiyalar 500; turli assotsiatsiyalar 471; yakka assotsiatsiyalar 27; javob berilmagan holat 2 ta)

Ushbu assotsiativ maydondan o‘rin olgan quyidagi javob reaksiyalari yakka xarakterdagi individual assotsiatsiyalardir:

bahorning kelishi 1; bolta 1; futbolka 1; ichki xotirjamlik 1; jemfer 1; kepka 1; kiyim 1; kundalik 1; kurtka 1; kollej 1; konteyner 1; marker 1; maska 1; musaffo 1; olma 1; palto 1; penal 1; pepsi 1; qush 1; rang 1; siyoh 1; sokinlik 1; soflik 1; tufli 1; ummon 1; o‘chirg‘ich 1; chiziq 1.

1. Til egalarining ranglar haqidagi har xil bilim va tasavvurlari orqali hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bunday assotsiatsiyalar quyidagi birliklarda kuzatildi: *bahorning kelishi, musaffo, pepsi*.

Bu o‘rinda sinaluvchi tomonidan *ko‘k* leksemasiga *bahorning kelishi* javob reaksiyasining berilishiga bahor oyida hammayoqning yam-yashil tusga kirishi haqidagi bilimi turtki bergan. *Musaffo* javob reaksiyasi sinaluvchida bog‘li assotsiatsiya natijasida yuzaga kelgan. Ya‘ni *ko‘k* bu - osmon, osmon esa *muasaffo*. Pepsi kompaniyasining logotipida *ko‘k* chiziq mavjud. Sinaluvchining bu haqidagi bilimi *ko‘k* leksemasiga *pepsi* javob reaksiyasining yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan.

2. Til egasida predmetlarning ko‘k rangli bo‘yog‘i bo‘yicha mavjud zaxiraviy bilimi asosida hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bunday assotsiatsiyalar quyidagi birliklarda kuzatildi: *futbolka, jemfer, kepka, kiyim, kundalik, kurtka, kollej, konteyner, marker, maska, olma, palto, penal, qush, siyoh, tufli, ummon, o‘chirg‘ich, chiziq*.

Berilgan javob reaksiyalarining barchasi predmetlarning rang bo‘yog‘ini anglatadi.

3. Til egasida ko‘k rangi uyg‘otgan hissiyotlar bilan bog‘liq holda hosil bo‘lgan individual assotsiatsiyalar. Bu tipdagi assotsiatsiyalar quyidagi javob reaksiyalarida kuzatildi: *ichki xotirjamlik, sokinlik, soflik*.

Anglashiladiki, ko‘k rangi ayrim insonlarda xotirjamlik, sokinlik hissini uyg‘otadi. Bu holat sinaluvchilarning ko‘k rangiga nisbatan assotsiatsiyasi ko‘rinishida yuzaga chiqqan.

Soflik yakka sinaluvchida ko‘k (bu o‘rinda moviy nazarda tutilgan) rangining ramziy ma‘nosi sifatida idrok etilgan va u bu sinaluvchining individual assotsiatsiyasi sifatida yuzaga chiqqan. Umuman, osmonga nisbatan *musaffo, tiniq, sof* so‘zlarining ishlatilishida ham ramziylik mavjud.

Foydalangan adabiyotlar

1. Luriya, A. R. (1973). *Psixologiya va Til: Tilning Kognitiv Asoslari*. O'qituvchi.
2. Vygotskiy, L. S. (1986). *O'y va Til*. MIT Press.
3. Paivio, A. (2007). *Aql va Uning Taraqqiyoti: Ikki Kodlash Nazariyasi*. Psychology Press.
4. Davlatov, A. S. (2010). *Ranglar va Ularning Psixolingvistik Tahlili*. O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
5. Grach, I. L. (2015). *Leksik-semantik Asoslar: Rang Leksemalari va Ularning Tasavvurlari*. Tbilisi Universiteti Nashriyoti.
6. Yulianova, M. V. (2010). *Rang va Madaniyat: Psixolingvistik Yondashuvlar*. Moskva Universiteti Nashriyoti.
7. Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (2013). *Social Cognition: From Brains to Culture*. McGraw-Hill.
8. Aitchison, J. (2012). *So'zlar Ongda: Mental Leksema Kirish* (4-nashr). Wiley-Blackwell.
9. Durov, M. E. (2018). *Assotsiativ Maydon va Ranglar: Psixolingvistik Yondashuv*. Rossiya Psixologiya Jurnal, 45(6), 111-120.
10. Kosslyn, S. M., & Miller, E. A. (2013). *Psixologiya: Miya, Shaxs, Dunyo* (7-nashr). Pearson Education.

Research Science and
Innovation House